

**ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ
ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՅՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
ԵՎ ԱՐՏԵՐԿՐՈՒՄ**

Կլոր սեղան
Երևան - Օշական,
2008 թ. դեկտեմբերի 2 - 6

**PROTECTION OF ARMENIAN
CULTURAL HERITAGE IN THE
REPUBLIC OF ARMENIA
AND ABROAD**

Round Table
Yerevan – Oshakan, 2-6 December 2008

Առաջաբանի փոխարեն

«Մեկ ազգ, մեկ մշակույթ» համահայկական մշակութային փառաշունը 2008-ին ավարտվեց թեմասիկ կլոր սեղանով՝ նվիրված հայկական մշակութային ժառանգության պահպանությանը Հայաստանի Հանրապետությունում և արտերկրում: Այն միավորեց մշակութային անուշտ ժառանգության շուրջ 5 տասնյակ տորֆեսիոնալների Հայաստանից, Սփյուռքից ու արտերկրից. դասասխանասուներ, հեռագոստողներ, վերականգնողներ, հնագետներ, մասնավոր նախաձեռնողներ՝ մտախոյզ այդ ժառանգությունը ամբողջացնելու, պահպանելու և սերունդներին փոխանցելու խընդիրներով և հեռանկարով:

Հանդիպումն անուշտ կարևորվում էր և հաջողեց ոչ միայն մասնագիտական բազմակողմանի հարցերի փնտրման շեսանկյունից, այլ նաև՝ իր ունեցած մշակութային - հասարակական նշանակությամբ. դարերի ընթացքում ստեղծված ժառանգությունը դասնությունը կտակել է հասարակությանը, այն հասարակության յուրաքանչյուր անդամի ինֆունության հաստատում արմատներից է: Ինչպես պահպանել, առանձին դեղերում նույնիսկ՝ փրկել, վավերագրել ու ամբողջացնել այդ ժառանգությունը, ինչպես

այն աղբյուրները նոր ժամանակների լույսի ներքո... Ինչպիսի՞ն դեպք է լինի համակարգային մոտեցումը՝ հանուն այդ ժառանգության, ինչպիսի՞ն է իրավիճակը ժառանգության կառավարման ոլորտում, որտե՞ղ են անհրաժեշտ և հրատապ բերեփոխումները...

Սույն ժողովածուն ամփոփում է «Հայկական մշակութային ժառանգության պահպանությունը Հայաստանի Հանրապետությունում և արտերկրում» կլոր սեղանի ընթացքում ներկայացված զեկուցումները՝ առանց խմբագրական միջամտությունների:

Ի դեմս 77 մշակույթի նախարարության շնորհակալություն հայտնելով 77 Կառավարությանը՝ միջոցառման կայացման և սույն ժողովածուի հրատարակման համար, հատուկ շնորհակալություն ենք հայտնում նախարարության աշխատակազմի դասնության և մշակույթի հուշարձանների պահպանության գործակալությանը՝ ցուցաբերած օգնության և աջակցության համար:

Շնորհակալություն բոլոր այն մարդկանց, ովքեր իրենց ամենօրյա համեստ ու անբասիր աշխատանքով նպաստում են, որդեսզի մեր ժառանգությունը լինի դասաճորեն խնամված և պահպանված:

ՀՀ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

«Մեկ ազգ, մեկ մշակույթ»
համահայկական մշակութային փառասոցի համաժամարան

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ
ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԵՎ
ԱՐՏԵՐԿՐՈՒՄ

Կլոր սեղան
2008թ. դեկտեմբերի 2-6, Երևան - Օժական

Նյութերի ժողովածու

գործընկերությամբ՝

ԻԿՕՄՕՍ/Հայաստան հասարակական
կազմակերպության

Հայաստանի ճարտարապետների
միության

MINISTRY OF CULTURE OF RA

In context of "One nation one culture"
pan Armenian festival

**PROTECTION OF ARMENIAN CULTURAL
HERITAGE IN THE REPUBLIC OF ARMENIA
AND ABROAD**

**Round Table
2-6 of December 2008, Yerevan - Oshakan**

Collection of Materials

In a partnership with

ICOMOS/Armenia
non-governmental organization

The Union of Architects
of Armenia

ԲՈՐԻՍ ԳԱՍՊՈՒՅԱՆ

ԳԳ ԳԱԱ Հնագիտության և
ազգագրության ինստիտուտ

E-mail:borisg@vitalarmenia.am

Հայաստանի
Հանրադատության
ֆարեդարյան հուշարձանների
ուսումնասիրության,
դահողանության
հիմնախնդիրները և
օգտագործման հեռանկարները

Հայաստանի Հանրադատության տարածքը աչքի է ընկնում ֆարեդարյան հուշարձանների առանձնակի խտությամբ (դրանց թիվն անցնում է 300-ից): Վերջինս դասակարգված է ինչպես մեր երկրի աշխարհագրական դիրքով, այնպես էլ ռելիեֆի ձևավորման դասությամբ և կենսադասակարգման ռեսուրսների յուրօրինակ հարստությամբ (հումքի աղբյուրներ, ջրագրական ցանց, բուսական-կենդանական աշխարհ և այլն): Մարդկային դասության այս երկարատև ժամանակահատվածը, որը մեր տարածաշրջանում ճեղք է առնվազն 2 միլիոն տարի (սկսած հին քարի դարի սկզբնավորներից մինչև դրանից հետո), հանրադատության տարածումը արտահայտված է մեկ ասանակից ավելի հուշարձանախմբերի կամ առանձին մշակութային օջախների ձևով (Կոսայի և Լոռու սարահարթեր, Արարատյան, Ադարանի, Շիրակի գոգավորություններ, Աղսևի հովիտ և այլն): Փաստորեն, այս օջախները, որպես կանոն, տարածվում են դաշտային ձևաբանական միավորների հետ իրենց ունեցած կառուցվածքային և փոխհարաբերության օրինաչափու-

Յովի-1 ֆարայրի ընդհանուր տեսքը (Աղսևի հովիտ)

թյուններին համադասասխան (լճային գոգավորություններ, գետահովիտներ, նախալեռնային և լեռնային գոտում տարածվող բլուրներ և այլն) և աչի են ընկնում իրենց տեսակային բազմազանությամբ (ֆարայրներ և ժայռածածկեր, բացօթյա հնավայրեր), ու գործառույթով (երկարակալ բնակության և արտադրատեղիների բնույթի գործունեության իրականացման վայրեր ու կարճակալ սեզոնային գործունեության համար ընտրված տեղանասեր): Հնագիտական սկզբնաղբյուրների այս բարդ խճանկարով է տայմանավորված դրանց ուսումնասիրության ողջ ռազմավարությունը (հուլանդացիների ղեկավարումը և ամրագրման, բացարձակ թվագրության մեթոդների ընտրության, հնագիտական նյութերի ուսումնասիրության հայեցակարգի մշակման՝ ընդհանուր միջև արժանաբերի մասնագիտական հագեցվածության և ուսումնասիրությունն իրականացնող ծրագրի

ֆինանսավորման հասցեակցի ստեղծման հարցերը), տարածական հիմնախնդիրները (հուլանդացիների լայնածավալ կամ մասնակի ղեկավարումները հետո դրանց ամբողջական կամ հասկանալի կոնսերվացման, ստուգողական կրթականների, առանձին կառույցների ամրակայմանն ուղղված աշխատանքների կազմակերպումը), ինչպես նաև օգտագործման հեռանկարները (թանգարանացման համար անհրաժեշտ հասկանքների ընտրությունը, թանգարանացման կոնցեպտիվային հասկանքները և ռեժիմի ապահովումը, վերականգնողական աշխատանքների տայմավորման և կենսագործման, հնագիտական տուրիզմի զարգացմանն ուղղված միջոցառումների իրականացումը և այլն):

Հայաստանի Հանրապետության ֆարայրային հուլանդացիների ուսումնասիրության արդյունքում ստացված սկզբնական իրենց նշանակությամբ դուրս են գալիս տեղական ժողովուրդներից և ունեն ոչ միայն ռեզիդուալ, այլև համաշխարհային նշանակություն՝ Եվրասիա մայր ցամաքի բնակչության սկզբնապատկերի, ինչպես նաև երկրագնդի վրա ժամանակակից մարդու տարածման և արտադրող հասարակությունների ստեղծման վերաբերյալ ու զարգացման հարցերի լուսաբանման գործընթացում: Նման հուլանդացիների ու հնավայրերի ժամանակ իրենց նշանակությամբ կարելի է առանձնացնել Սուրբազանի ֆարայրային կայաններն ու բնակատեղիները, Նոր Գեղի-1, Հաշիս 1-21, Նուռնու-1-4, Ջրաբեր 1-11 աշխարհային կայանները, Յովի-1, Երևան-1,2, Լուսակերտ-1,2 մուստերյան ֆարայրները, Կալավան-1,2 վերին ղալթոլիթյան կայանները, Զմյուռ-2 նեոլիթյան ֆարայր-կացարանը, Արարատյան դաշտի, Ներին Գողթն, Արենի-1 նեոլիթ-էնեոլիթյան բնակատեղիները և այլն: Թվարկված հնավայրերով իհարկե չի սահմանափակվում վերը նշված գիտական խնդիրների լուծման համար կարևոր նշանակություն ունեցող ֆարայրային հուլանդացիների ցանկը, սակայն ուսումնասիրու-

Արենի-1 փարայի ընդհանուր տեսքը (Արփա և Գնիչիկ գետերի միախառնման տեղում)

Չովֆ-1 ֆարայրի ընդհանուր տեսքը (Աղսևի հովիտ)

թյունների ներկայիս մակարդակը թույլ է տալիս ենթադրել, որ դրանց ֆանակը ղեկ է կտրուկ աճի՝ համանման հնամիջավայր և կենսատայմաններ ունեցած ափսահագրական միավորների հետազոտության դեղինում:

Ասվածից կարելի է եզրակացնել, որ այս հուշարձանների թափառանությանն ուղղված միջոցառումները ղեկ է իրենց մեջ ներառեն նաև բնության այն հուշարձանները, որոնց ուսումնասիրությունից ստացված սկզբները կարող են վեր հանել այն հնամիջավայրը, որի տայմաններում ձևավորվել և իրենց զարգացումն են ադրել դրանք ստեղծող հնագույն հասարակությունները: Այստիսի հեռանկարներ ունեն Չրագղան և Քասախ, Արփա գետերի կիրճերի, Որոսանի և Աղսև գետերի հովիտների, Կոսայի և Աղարանի գոգավորության, Լոռու սարահարթի ֆարեղարյան հուշարձանների օջախները, որոնք իրենց անմիջական հարևանությամբ զսնվող երկարաբանական, հնէաբանական և բուսաբանական հուշարձանների

Չովֆ-1 ֆարայրի ընդհանուր տեսքը (Աղսևի հովիտ)

հետ միասին կազմում են մեկ ամբողջական՝ միջավայրն ու հնագույն մշակույթն արագուղող յուրօրինակ համալիրներ: Մասնավորապես՝ Կոսայի սարահարթի և Չասիս լեռան Աղարանի գոգավորության ղալեոլիթ-մեոլիթյան կայանները, վանակասի աղբյուրների և լճային նսվածքների հետ միասին, Չրագղանի կիրճի ֆարայրկացարաններն ու բացօթյա կայանները, հնէակենդանաբանական սեղավայրերի և Գութանասարի վանակասի ելքերի հետ միասին, Մուսականի ֆարեղարյան կայան-արհեստանոցներն ու մեոլիթ-էնեոլիթյան բնակատեղիները վայրի ցորենի սեղավայրի և կայծաբի ելքերի հետ միասին, Արենի-1 ֆարայրը՝ Արփայի հովտի կարսային գոյացությունների համաստեփսում, կարող են վերածվել բնա-մշակութային արգելոց-թանգարանների: Այստեղ իրականացվելիք թափառանական և թանգարանացման միջոցառումները, հնարավորություն կսան վերջիններս օգտագործել նաև հնագիտական և հնէաբանական տուրիզմը զարգացնելու համար:

2008թ. դեկտեմբերի 2-6-ը
Երևանում և Օշականում կազմակերպված

«Հայկական մշակութային ժառանգության դահլիճային
Հայաստանի Հանրապետությունում և արտերկրում»
Կլոր սեղանը իրականացվել է

«Մեկ ազգ, մեկ մշակույթ»

համահայկական փառատոնի շրջանակում՝

Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության
2008 թ. մայիսի 22-ի № 498-Ն որոշմամբ:

The Round Table
«The Protection of cultural heritage in the
Republic of Armenia and Abroad»,

which took place in Oshakan from 2 to 6 of December, 2008
has been realized in context
the pan Armenian festival

«OneNation, one Culture»

by decision № 498-N of the Government of the
Republic of Armenia on 22 of May, 2008

Կազմեց՝ Հասմիկ Ազիզյանը
Ձևավորումը՝ Արամ Ուռուսյանի

Տղազրվել է «Տիգրան Մեծ» հրատարակչության տղարանում